

УДК 159.923.3

НАЗАР Ю. О.Львівський національний університет
імені Івана Франка

ТЕОРЕТИКО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОЦЕСУ ДОСЯГНЕННЯ УСПІШНОСТІ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

У статті проаналізовано основні психологічні підходи до вивчення процесу досягнення професійної успішності особистості, а також висвітлено ключові соціально-психологічні аспекти досягнення людиною успіхів у професійній діяльності. Стаття містить аналіз процесу досягнення успішності з точки зору діяльнісного підходу, висвітлено мотиваційно-вольові та індивідуально-психологічні аспекти досягнення професійної успішності.

Ключові слова: самодетермінація, самоефективність, спрямованість особистості, темперамент, мотивація досягнення.

Сучасне суспільство стрімко розвивається, відкриваючи нові обрії наукових досліджень. Успішна людина, успішна діяльність, успішний професіонал – ключові поняття новітнього соціокультурного простору, у якому особистість виступає суб'єктом досягнення успіху, зокрема у професійній діяльності. Становлення успішності у професійній діяльності, характеристика процесу досягнення успішності – актуальний предмет наукового осмислення, що має мультидисциплінарне значення у галузі таких наук, як: психологія особистості, психологія праці, соціальна психологія, акмеологія. Соціально-психологічне вивчення та характеристика процесу досягнення успішності у професійній діяльності особистості забезпечить більш ґрунтовний аналіз динаміки становлення успішного фахівця.

Сьогодні питанню успішності присвячено чимало статей у популярних глянцевиx виданнях, однак, наукова розробленість цієї проблематики вимагає збільшення числа досліджень з питань професійної успішності особистості, що й обумовило вибір теми нашого дослідження. У цій статті процес досягнення людиною успішності розглядається з позицій діяльнісного підходу (С. Рубінштейн, О. Леонтьєв), теорії самодетермінації (Е. Десі, Р. Райан), теорії соціального нау-чіння А. Бандури. Висвітлено аспекти мотиваційно-вольової сфери особистості у процесі досягнення професійної успішності (Х. Хекхаузен, Г. Мюррей, Д. Мак-Клелланд, М. Магомед-Емінов, Н. Конюхов та ін.), проаналізовано індивідуально-психологічні особливості особистості, що досягає успіху, зокрема спрямованість особистості (Л. Божович, М. М'ясищев, І. Кон, В. Кудрявцев, Д. Фельдштейн та ін.), особливості прояву темпераменту (І. Павлов), а також погляди А. Адле-

ра, А. Маслоу, Є. Єрофеевої. У своїй єдності всі ці парадигми дозволять сформуванню сучасне розуміння процесу досягнення успішності у професійній діяльності.

Мета дослідження – на основі аналізу психологічних підходів до розуміння природи успішності особистості сформуванню сучасне наукове уявлення про процес досягнення успішності у професійній діяльності особистості.

Успішність – це динамічний процес, тому при дослідженні цього феномену не слід відокремлювати його від діяльності людини, зокрема власне самого процесу досягнення успішності. Процес досягнення успішності не є короткотривалим, він має певні передумови та особливості перебігу, що визначаються різноманітним чинників, які й обумовлюють цей процес.

Х. Хекхаузен розробляв концептуальні підходи до розуміння діяльності як процесу спрямованого на досягнення і визначив декілька умов: діяльність повинна залишати після себе відчутний результат; результат повинен якісно чи кількісно оцінюватись; процес оцінки носить порівняльний характер; мета діяльності є досяжною і здійснюється з допомогою відповідних витрат часу та зусиль індивіда; діяльність має бути бажаною, тобто задовольняти певні потреби людини [11].

Представники діяльнісного підходу (С. Рубінштейн, О. Леонтьєв) наголошують на важливості практичної діяльності як перетворюючої рушійної сили розвитку психіки людини. Діяльність змінює те, на що вона спрямована (об'єкт), і ця зміна визначається психологічними особливостями людини (суб'єкт). С. Рубінштейн також підкреслює, що під час творчої діяльності твориться сам творець, тобто сама діяльність повинна

надихати людину на позитивні зміни, які можуть привести її до успіху [10].

Теорія самодетермінації – психологічна теорія, розроблена американськими психологами Е. Десі і Р. Райаном, постулює, що людина здатна відчувати і реалізовувати у своїй поведінці свободу вибору, не дивлячись на об'єктивні обмежувальні чинники середовища чи вплив неусвідомлюваних процесів. Якщо з самого дитинства умови існування дитини сприяють наданню їй свободи вибору активності, області інтересів, якщо вони надають широкий діапазон можливостей без накладання непотрібних обмежень, то все це сприяє тому, що дитина, а згодом і дорослий, стає здоровою і повноцінною особистістю. Підміна вибору самої людини вимогами ззовні – одна з причин виникнення психічних порушень. Відчуття і реалізація свободи вибору людиною, способу поведінки й існування у світі незалежно від сил зовнішнього оточення і зовнішніх процесів, що впливають на неї, визначається як само детермінація чи автономія. Це природжена схильність залучення до діяльності, що цікавить, що проте не означає генетичної зумовленості психологічних особливостей людини. Швидше, її можна розглядати як деяку стартову точку процесу розвитку, напрям якого залежить від особливостей взаємодії з навколишнім світом. Поняття самодетермінації тісно пов'язане з поняттям волі, яке у теорії самодетермінації розуміється як здатність людини обирати на основі інформації, отриманої з середовища і на основі процесів, що відбуваються всередині особистості. Крім того, з самодетермінацією пов'язують такі функції, як емоції і внутрішня мотивація. Внутрішня мотивація виявляється як спонука людини до діяльності за відсутності зовнішнього підкріплення (нагороди чи покарання) і може бути наслідком процесу самовиховання особистості [3].

Самовиховання – це процес засвоєння людиною досвіду попередніх поколінь за допомогою внутрішніх суб'єктивних чинників, що забезпечують розвиток особистості. Здійснюючи самовиховання, людина може займатись самоосвітою, що, природно, не може не відбиватися на творчій діяльності людини. Прагнення до досконалості приводить до високих творчих результатів. Самовиховання – діяльність людини, спрямована на зміну своєї особистості відповідно до свідомо поставлених цілей, ідеалів, що склалися, і переконань. Самовиховання припускає певний рівень розвитку особистості, її самосвідомість, здібності до її аналізу при свідомому зіставленні

своїх учинків з учинками інших людей. Відношення людини до своїх можливостей, адекватна самооцінка, вміння бачити свої недоліки характеризують зрілість людини і можуть бути передумовами досягнення успішності [14].

Мотив досягнення як стійка характеристика особистості вперше виділений Г. Мюрреєм і розуміється як стійке прагнення зробити щось швидко і добре, досягти певного рівня у якійсь справі. Згідно з Г. Мюрреєм, потреба у досягненні характеризується такими поняттями: виконувати щось важке; управляти, маніпулювати, робити це по можливості швидко і самостійно; долати перешкоди і добиватися високих показників; удосконалюватися; змагатися і випереджати інших; реалізовувати таланти. У процесі подальших досліджень цього мотиву ученими Д. МакКлелландом і Х. Хекхаузенем виявлені дві незалежні мотиваційні тенденції: прагнення до успіху і прагнення уникнути невдачі. Мотив досягнення у цьому випадку показує, наскільки людина прагне до підвищення рівня своїх можливостей. Ці дослідження мотивації людської діяльності, а також дані досліджень особистості показують, що успішність людської діяльності визначається трьома чинниками: силою мотивації (прагненням до успіху), наявністю у ціннісній системі людини цінностей досягнення, а також оволодіння необхідними навиками і вміннями. Різноманіття мотивів людської діяльності визначається різноманіттям комбінацій, які утворюються різними думками і відчуттями людини. Тобто, чим більший інтерес присутній до якоїсь справи, тим сильніше прагнення зробити цю справу добре. Відмічено, що люди, у яких сильніше виражено прагнення до досягнення успіхів, добиваються у житті більшого, ніж ті, у кого воно виражене слабо чи відсутнє [2].

Н. І. Конюхов визначає мотивацію досягнення як вироблений у психіці механізм досягнення, що діє по формулі: мотив «жадання успіху» – активність – мета – «досягнення успіху». Мотивація уникнення невдачі розглядається як вироблений у психіці механізм уникнення помилок, невдач, нерідко будь-якими шляхами і засобами. Для особи з переважанням мотивації уникнення невдач головне – не допустити помилки, уникнути невдачі, навіть ціною сильної трансформації первинної, головної мети, її повного чи часткового недосягнення [5]. Згідно з Х. Хекхаузенем, мотивація досягнення може бути визначена як спроба збільшити чи зберегти максимально високими здібності людини до всіх видів діяльності, до яких можуть бути застосовані кри-

терії успішності і де виконання подібної діяльності може привести або до успіху або до невдачі. Мотивація досягнення направлена на певний кінцевий результат. Планування стає необхідним для досягнення впорядкованої послідовності і функціональної організації ланцюга дій. Цей часовий обхват ряду дій і відрізняє мотивацію досягнення від множини інших мотивів [11].

М. Ш. Магомед-Емінов визначає мотивацію досягнення як функціональну систему інтегрованих воєдино афектних і когнітивних процесів, регулюючих процес діяльності у ситуації досягнення по всьому ходу її здійснення. Можна виділити особливі структурні компоненти, що виконують специфічні функції у процесі мотиваційної регуляції діяльності: мотивація актуалізації (спонукання й ініціювання діяльності), мотивація селекції (процеси вибору мети і відповідної дії), мотивація реалізації (регуляція виконання дії і контроль реалізації наміру, процеси, направлені на припинення дії чи зміну однієї дії іншими) [7].

Однією з плідних концепцій, з успіхом вживаних для пояснення досягнень у діяльності, є теорія В. Вайнера. Згідно їй, всілякі причини успіхів і невдач можна оцінювати по двох параметрах: локалізації і стабільності. Перший з названих параметрів характеризує те, у чому людина вбачає причини своїх успіхів і невдач: у самій собі чи у незалежних від неї обставинах, що склалися. Стабільність розглядається як постійність чи стійкість дії відповідної причини. Різні поєднання цих двох параметрів визначають таку класифікацію можливих причин успіхів і невдач: складність виконуваного завдання (зовнішній, стійкий чинник успіху); старання (внутрішній, мінливий чинник успіху); випадковий збіг обставин (зовнішній, нестійкий чинник успіху); здібності (внутрішній, стійкий чинник успіху) [6].

А. Адлер, стверджуючи, що людина прагне до досконалості, виходив з міркування, що люди тягнуться вперед і завжди знаходяться у русі до значущих цілей у житті. Цілі, які люди ставлять перед собою, значною мірою обираються індивідуально. Самі люди відповідальні за те, ким вони стають і як поведуться. У зв'язку з цим мотивація розуміється як процес безперервного вибору й ухвалення рішень на основі зважування поведінкових альтернатив. Активність поведінки обумовлена наявністю потреб, а актуалізація будь-якої потреби спонукає організм діяти у напрямі досягнення, оволодіння предметом, здатним задовольнити цю потребу. А. Маслоу припускав, що прагнення до вищих цілей указує на психологічне здоров'я, певні ж типи невротич-

них дорослих людей в основному мотивовані пошуком безпеки. Потреби у визнанні пов'язані з досягненнями і престижем. Задоволення потреби у визнанні породжує в індивіда відчуття впевненості у собі, відчуття власної значущості, сили, адекватності, усвідомлення того, що він корисний і необхідний у цьому світі [12].

У процесі розвитку особистості вирішальну роль у досягненні успішності може відіграти спрямованість людини на досягнення успіху. Спрямованість особистості визначає вибірковість активності людини. Це – система стійких прагнень людини, що визначають її поведінку (чого людина хоче, чого уникає, що її цікавить та що їй байдуже і т.д.). Основними складовими спрямованості є мотиви. До неусвідомлюваних мотивів відносять установки і потяги. Установка як неусвідомлювана готовність сприймати навколишній світ певним чином формується як на основі особистого минулого досвіду людини, так і під впливом інших людей. Тому успішний попередній досвід може бути передумовою досягнення успішності у професійній діяльності, що буде проявлятися як самоефективність. Самоефективність – віра в ефективність власних дій й очікування успіху від їхньої реалізації, один з ключових термінів соціально-когнітивної теорії А. Бандури. Згідно цієї теорії, те, чи зможе певна особистість у заданій ситуації досягти успіху, залежить не тільки від її власної компетентності. Для досягнення успіху важливі не стільки об'єктивні результати діяльності, скільки їхня інтерпретація конкретною людиною й очікування успіху, позитивних результатів власних дій. На відміну від установок, які закріплюються за особистістю на тривалий час, потяг – не є довготривалим. Це недостатньо чітко усвідомлена потреба, коли людині не зрозуміло до кінця, що її вабить, які у неї цілі, чого вона хоче у певний момент. На цьому етапі людині важливо знати, чого вона хоче досягти, до чого хоче йти, оскільки можливо саме якийсь потяг забезпечить у майбутньому успіх. До усвідомлених мотивів поведінки належать: інтереси, схильності, бажання, прагнення, наміри, переконання людини і світогляд. У всій своїй єдності ці мотиви підкреслюють, що процес досягнення успішності у професійній діяльності є дуже індивідуальним, і визначається тим, чим людина цікавиться, які у неї плани на майбутнє, у що вона вірить, якими принципами керується, як ставиться до оточуючого її світу, які у неї потреби тощо [13].

Л. І. Божович розуміє спрямованість як систему стійко домінуючих мотивів, які визначають

цілісну структуру особистості. Структуру спрямованості складають три групи мотивів: гуманістичні (суспільні), особистісні і ділові [1]. М. М'ясищев визначає спрямованість як домінуюче відношення до дійсності, підрозділяючи його на відношення до людей, відношення до себе, відношення до предметів навколишнього світу. Автор визначає відношення до людей як вирішальне і таке, що визначає характер взаємин у колективі [9].

Багато дослідників (І. С. Кон, В. Т. Кудрявцев, Д. І. Фельдштейн та ін.) відзначають вікову специфіку прояву спрямованості у різних сферах людської діяльності. Наприклад, спрямованість на професійну діяльність з'являється у юності на певному етапі розвитку особистості і стає у цей період життя центральним особистісним новоутворенням, яке формується у результаті багатовимірного соціально-етичного, професійного, особистісного самовизначення і у процесі здійснення трудової чи учбово-професійної діяльності.

Серед індивідуально-типологічних особливостей, які визначають успішність професійної діяльності, безсумнівно, можна виділити темперамент особистості. Меланхолік може успішно справлятися з одноманітною діяльністю, однотипність вирішуваних завдань створює у нього відчуття душевного комфорту, монотонність не стомлює. У той же час робота з людьми, спілкування в умовах, що постійно змінюються, необхідність швидко ухвалювати рішення представників цього типу темпераменту «вибивають з колії» – з подібними завданнями меланхолік успішно справлятися не може. Сангвінік може успішно справлятися з широким колом різноманітних професійних завдань. Недаремно цей тип темпераменту І.П. Павлов назвав «щасливим». Сангвінік добре орієнтується у швидко змінюваній обстановці, здатний оперативно ухвалювати зважені й обдумані рішення, у той же час одноманітна діяльність сангвініка швидко стомлює, особливо у тому випадку, якщо результат не виявляється відразу. Флегматик зазвичай складніше засвоює нові навички, ніж індивід сангвінічного темпераменту, проте набуті професійні вміння у флегматика закріплюються міцно і на довгий час. Флегматика відрізняє ретельність і скрупульозність у виконанні дорученої роботи, схильність до точного дотримання посадових інструкцій, що може бути особливо важливим, наприклад, на виробництвах з підвищеними вимогами до техніки безпеки. Холерик постійно намагається «виплеснути» свої емоції назовні.

Індивіди цього типу темпераменту досягають успіхів у професійній діяльності, пов'язаній з необхідністю підтримувати високе емоційне напруження, «заряджати» оточуючих своїми емоціями: артисти, музиканти, спортивні коментатори. Холерик може надихати, у т. ч. й особистим прикладом (з ентузіазмом береться за все нове), що особливо важливе для керівника, проте як керівник – холерик часто буває запальний, нестриманий, часто не може знайти з людьми спільної мови [8].

У цілому важливо відзначити, що багатоплановість індивідуально-психологічних характеристик, що забезпечують успіх підкреслює домінуючі позиції особистісної складової у феномені успішності. Таким чином, спираючись на визначення Є. У. Єрофєєвої, вважаємо, що *успішність особистості у професійній діяльності* є складно-організованим, багаторівневим, системним явищем, що має психологічну природу і знаходить свій вираз у способі виконання професійної діяльності і супроводжується позитивними професійними результатами, що викликають відчуття внутрішнього задоволення, за умови їхньої відповідності прогнозованим еталонам, власному суб'єктивному досвіду, самооцінці і відношенню до праці [4]. Іншими словами, успішністю особистості є *гармонійне* поєднання *зовнішньої* («успішний в очах інших») і *внутрішньої* («успішний у власних очах») *успішності*. Таким чином, ця позиція дозволяє розглядати особистість як провідний ресурс досягнення професійної успішності.

Досягнення успішності у професійній діяльності – складний, багатогранний процес становлення зрілої, компетентної особистості як суб'єкта праці, визначними аспектами якого є мотиваційно-вольові та індивідуально-психологічні особливості особистості, які обумовлюють специфіку досягнення професійної успішності. Мотивація досягнення успіху, самоефективність, вольові якості особистості у поєднанні з індивідуальними особливостями спрямованості, характеру, темпераменту, здібностей особистості, що забезпечують становлення людини як професіонала – запорука ефективного досягнення успішності у професійній діяльності. Емпіричне дослідження соціопсихологічних аспектів професійної успішності – актуальний напрям подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел

1. Божович Л. И. Проблемы формирования личности: избранные психологические труды / Л.И.Божович / Под ред. Д. И. Фельдштейна. — Москва; Воронеж: Ин-т практической психологии, 1997. — 352 с.

2. Гордеева Т.О. Психология мотивации достижения. Учебное пособие/ Т.О.Гордеева. – М.: Смысл; Изд. центр «Академия», 2006. — 333 с.
3. Дергачева О. Е. Основные положения теории самодетерминации Э. Деси и Р. Райана / О.Е.Дергачева// VIII Международная конференция студентов и аспирантов по фундаментальным наукам «Ломоносов — 2010» (секция ПСИХОЛОГИЯ) [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.centrobrazovaniya.ru/derg.html>.
4. Ерофеева Е. В. Факторы профессионально-педагогической успешности : дис... канд. пед. наук : 13.00.01 / Е.В.Ерофеева.- Саратов, 2001. — 208 с.
5. Конюхов Н.И. Прикладные аспекты современной психологии: термины, законы, концепции, методы/ Н.И.Конюхов.- Справочное издание, 1992 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://vocabulary.ru/dictionary/979/word/dostizhenija-motivacija>.
6. Ліфарєва Н.В. Психологія особистості: Навч. посіб. для студ. Вузів/ Н.В.Ліфарєва. — К.: Центр навчальної літератури, 2003. — 240 с.
7. Магомед-Эминов М.Ш. Мотивация достижения: структура и механизмы: дис. канд. психол. наук / М.Ш. Магомед-Эминов. — М., 1987. — 343 с.
8. Масляев О. Психология личности/ О.Масляев — Донецк: Изд-во «Сталкер», 1997. — 416 с.
9. Мясищев В.Н. Психология отношений/ В.Н.Мясищев. — М.: МПСИ, 2005. — 158 с.
10. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии/ С.Л.Рубинштейн. — СПб.: Питер, 2002. — 720 с.
11. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность/ Х.Хекхаузен. — СПб.: Питер, 2003. — 860 с.
12. Холл К. Теории личности/ К.Холл, Г.Линдсей. — М.: Эксмо-Пресс, 2000. — 592 с.
13. Шупейко І. Р. Основи психології і педагогіки: практикум / [І. Р. Шупейко, А. Ю. Борбот, Е. М. Доморацкая, Д. А. Пархоменко]. — Минск : БГУИР, 2008. — 90 с.
14. Ягупов В.В. Педагогіка: Навч. Посібник/ В.В.Ягупов. — К.: Либідь, 2002. — 560 с.

НАЗАР Ю. О.

ТЕОРЕТИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ОСОБЕННОСТЕЙ ПРОЦЕССА ДОСТИЖЕНИЯ УСПЕХА В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЛИЧНОСТИ

В статье проанализированы отивац отивацяеских подходы к изучению процесса достижения профессиональной успешности личности, а также освещены ключевые отиваця-психологические аспекты достижения человеком успехов в профессиональной деятельности. Статья содержит анализ процесса достижения успешности с точки зрения деятельностного отива, отражены мотивационно-волевые и индивидуально-психологические аспекты достижения профессиональной успешности.

Ключевые слова: самодетерминация, самоэффективность, направленность личности, темперамент, отиваця достижения.

NAZAR J. O.

THEORETICAL AND PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF THE CHARACTERISTICS OF THE PROCESS OF SUCCESS IN THE PROFESSIONAL ACTIVITIES OF THE INDIVIDUAL

The article analyzes the major psychological approaches to the study of the process of achieving professional success and highlights key of socio-psychological aspects of human achievement success in the profession. The article contains analysis of the process of achieving success in terms of the activity approach highlights the motivational and volitional and individual psychological aspects of achieving professional success.

Keywords: self-determination, self-efficiency, personal orientation, temperament, motivation of achievement.

Стаття надійшла до редколегії 20.02.2013 року.